

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2(50)
2014

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Василь НІМЧУК
Заступники головного редактора	Іван ВИХОВАНЕЦЬ Павло ГРИЦЕНКО
Відповідальний секретар	Олександр ЗАДОРЖНИЙ Петро БІЛОУСЕНКО Катерина ГОРОДЕНСЬКА Ніна ГУЙВАНЮК Василь ГРЕЩУК Андрій ДАНИЛЕНКО Анатолій ЗАГНІТКО Володимир КАЛАШНИК Євгенія КАРПІЛОВСЬКА Ніна КЛИМЕНКО Василь ЛУЧИК Віктор МОЙСІЄНКО Світлана СОКОЛОВА Микола СТЕПАНЕНКО Орест ТКАЧЕНКО Павло ЧУЧКА Микола ШТЕЦЬ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут Української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4
Електронна пошта: ukrmov@gmail.com
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу,
можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування

Марії Сулими

Комп'ютерне верстання

Наталії Яременко

Підписано до друку 30.05.14. Формат 70 × 108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Newton C. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,35. Обл.-вид.
арк. 13,10. Тираж 325 прим. Зам. 3911.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом «Академперіодика» НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

УДК 81'367.622.16:81'366.587

Михайло Гінзбург
м. Харків

ПРО ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙМЕННИКОВИХ ІМЕННИКІВ КОЖНИЙ, УСЯКИЙ, ЖОДНИЙ

У статті досліджено традицію вживання кількох займенникових іменників у формі середнього роду, коли йдеться про людину незалежно від її статі. Таке вживання простежено у творах письменників української класичної та сучасної літератури, а також у фахових текстах доби українізації. На прикладі українських перекладів М. Рильського деяких творів російських письменників показано відмінність норми у використанні займенникових іменників. Обґрунтовано потребу запровадження цієї норми в сучасні українські юридичні тексти, її важливість для правильного укладання та розуміння законодавчих актів, перекладання українською мовою міжнародних документів з прав людини.

Ключові слова: займенниковий іменник, граматична категорія роду, середній рід, літературна норма.

«Ми сиділи, загубивши розуміння власності рук. Ми хилилися *одне до одного*, як дуб і лоза, і *кожне* з нас було то дубом, то лозою».¹

(Ю. ЯНОВСЬКИЙ
«Майстер корабля» [43 II: 54]).

Подана цитата з роману «Майстер корабля» (1928) відомого українського радянського письменника, лауреата Сталінської премії (1949) Юрія Яновського (1902 — 1954) наочно ілюструє питомі українські правила вживання деяких займенникових іменників, що й будуть предметом цієї розвідки.

Як відомо, займенникові іменники — це різновид займенникових слів, що, «як і власне-іменники, у структурі

¹ Тут і далі в цитатах виділення наше — М. Г.

речення виконують (у типових випадках) формально-синтаксичні функції підмета і сильнокерованого другорядного члена речення і семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя і под.» [5: 187]. Їхні загальні граматичні характеристики детально викладено у новітньому граматичному описі української мови [5: 187–202], де, зокрема, відзначено, що «іменниковість розгляданих займенників виявляється і в наявності у них притаманних іменникові морфологічних категорій, хоча з деякими модифікаціями. Займенниковим іменникам, які становлять підклас іменників, властиві категорії відмінка, **числа й роду** і, крім того, в них чітко виявлена категорія істот/неістот» [5: 188]. Займенникові іменники **кожний, усякий (всякий), жодний** — це субстантивовані займенникові прикметники [5: 190, 203, 206–207]. Вони мають форми всіх трьох родів, а **усякий (всякий)**² — ще й форму множини.

Проте своєрідність семантики займенникових іменників порівняно із власне-іменниками полягає в тому, що вони «не містять конкретної назви предмета і вказують на певні предмети лише в конкретній ситуації. Такі займенники поза контекстом або ситуацією абсолютно не зрозумілі мовцеві або слухачеві...» [5: 187]. Отже, у конкретних контекстах займенникові іменники **кожний, усякий (всякий), жодний** можуть позначати лише чоловіків, лише жінок або одночасно осіб обох статей, що робить актуальним дослідження норм і традицій їх уживання з гендерного погляду.

Гендерний аспект мови все частіше стає предметом досліджування. Зокрема, встановлено гендерні особливості функціонування займенників, іменників, дієслів та деяких оцінних прикметників [38]. Проте поза увагою залишилися такі важливі займенникові іменники, як **кожний, усякий (всякий), жодний**, що їх широко вживають у художній літературі, текстах Конституції, кодексів, у перекладах міжнародних документів з прав людини. А питоми норми вживання саме цих займенникових іменників залежно від статі позначуваних осіб є однією з характерних особливостей української мови, якою часто нехтують під впливом російської мови, що має інші норми.

Мета цієї статті — проаналізувати традиційні норми вживання займенникових іменників **кожний, усякий (всякий), жодний** в українській мові залежно від статі позначуваних осіб, дати практичні рекомендації розробникам законодавчих актів щодо використання таких займенникових іменників у певних типових конструкціях.

Традиційне вживання займенникових іменників *кожний, усякий (всякий), жодний*

Зазначені узагально-дистрибутивні займенникові іменники, «вирізняючи окрему особу з сукупності подібних», у «такий спосіб поширюють узагальнення на всю множину осіб. Зокрема, займенниковий іменник

² У [5: 201] зазначено, що займенниковий іменник **всякий** «має форми і однини, і множини (пор.: *Усякий заходив до бабусі — Усякі заходили до бабусі*)».

кожний указує... на те, що вирізняювана з певної сукупності особа виявляє спільність з іншими особами цієї сукупності» [5: 201], тоді як займенниковий іменник **всякий** в одних контекстах є синонімом до **кожний**, а в інших позначає будь-яку людину [33 I: 771]. У сучасній літературній мові займенникового іменника **жодний** уживають тільки в заперечному значенні **ні один**³ [33 II: 542; 35: 275], поширюючи заперечення на всю множину осіб.

Отже, **кожний** і **усякий (всякий)** — це стверджувально-узагальнювальні займенникові іменники [5: 200], тоді як **жоден** — заперечно-узагальнювальний.

Не викликає сумніву, що цих займенникових іменників треба вживати в чоловічому або жіночому роді, коли йдеться лише про чоловіків або лише про жінок відповідно (табл. 1). Труднощі з'являються, коли множина (сукупність) складається з осіб обох статей. О. Курило писала: «Де нема потреби визначити певний рід, чоловічий чи жіночий, а мова взагалі про людину мовиться в її збірному значінні, або коли невідомо, за кого говориться, за чоловіка чи за жінку, то прикметник або займенник-прикметник, правлячи за підмет або прямий предмет (прямий додаток — *М. Г.*), стоїть у формі ніякого роду (середнього роду — *М. Г.*)» та проілюструвала це такими прикладами: *Всяке знає, що й досі козацькі пісні співає сільський люд* (Кул. VI, 209); *Всяке читає їх смакуючи* (ib. 449); *Всяке знає, чого та хата не кінчається* (Етн. 45); *Кожне розуміє, яка то велика в письменстві сила* (Є.) <...> *Всяке знає, що коли декілька чоловіка* (так в оригіналі — *М. Г.*) *одну роблять роботу, то пісня помагає* (Є. 27) [23: 155]. Таку саму рекомендацію дає М. Сулима: «Ніяким родом ще характеризують якийсь загал, збірність, де просто немає й потреби

Таблиця 1. Правила вживання займенникових іменників залежно від статі позначуваних осіб

Про кого йдеться	Займенникові іменники:		
	кожний	усякий (всякий)	жодний
про чоловіків	чоловічого роду:		
	<i>кожний (кожен)</i>	<i>усякий (всякий, усяк, всяк)</i>	<i>жодний (жоден)</i>
про жінок	жіночого роду:		
	<i>кожна</i>	<i>усяка (всяка)</i>	<i>жодна</i>
про осіб обох статей або людей взагалі	середнього (ніякого) роду:		
	<i>кожне</i>	<i>усяке (всяке)</i>	<i>жодне</i>

³ В академічній праці [35: 275] зазначено, що «деякі письменники (Г. Квітка-Основ'яненко, Я. Щоголів, Марко Вовчок, Панас Мирний) уживали заперечний займенник *жодний* у значенні “кожний”, як це характерно для говірок Слобожанщини», але таке слововживання є діалектним [33 II: 542] і не відповідає нормі сучасної української літературної мови.

або можливості⁴ визначати рід осіб чи речей (ті бо особи чи речі, напр., різних родів)» та надає такі приклади: *Всяке на Україні лютих ворогів собі мало* (П. Куліш). <...> *Присягу не кожне зрадить* (Л. Українка) [34: 15–16]. Зауважимо, що в наведених цитатах ми обмежилися прикладами, що містять займенникові іменники, досліджувані в цій статті.

Як відомо, середній (ніякий) рід є «найабстрактніший за своїм граматичним значенням і лексичним наповненням» [27: 145]. На думку І. Огієнка «назва „середній” зовсім невдала», бо «на початку, за глибокої давнини, існували тільки два роди, як то й природно: чоловічий та жіночий, що й досі позostалися в деяких мовах світу, напр. у мові французькій, що т. зв. середнього роду не знає. Але з бігом часу те, що позostалося поза цими двома головними родами, коли рід ясно не окреслювався, створило рід неозначений чи ніякий» [25: 164–165]. Порівняймо лексичні значення слів **ніякий** і **середній**: перше означає «будь-який, який би не був» [33 V: 431], тоді як друге — це «проміжний за своїми ознаками, властивостями між двома крайніми, протилежними ознаками, властивостями» [33 IX: 135]. Очевидно, що за критерієм «відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю» [37: п. Г.2, Г.2.2] термін **ніякий рід** є прозорішим за термін **середній рід**. Можливо тому, саме термін **ніякий рід** був єдиним терміном для цього поняття в Правописі 1928 року [40: 29–32]. Його вживали у своїх засадничих працях провідні мовознавці «золотого десятиріччя» О. Курило, О. Синявський, М. Сулима та ін. Проте в Правописі 1933 р. [39: 27–29] цей термін замінено на **середній рід**, спільний з російським терміном **средний род**. На нашу думку, «провина» терміна **ніякий рід** полягає в тому, що він збігається з польським *rodzaj nijaki*, семантично близький до німецького *Neutrum* і звучанням відрізняється від російського терміна *средний род*.

М. Сулима зазначає, що «українська мова дуже широко вживає форм ніякого роду, виявляючи ним найрізноманітніші нюанси думки» [34: 13] і подає 11 значенневих варіантів, з яких лише останній він позначає як неправильний з погляду мовної норми. Під номером VI у цьому переліку зазначено традицію вживати середнього (ніякого) роду **за наявності осіб або предметів різних родів**, що є загальною і поширюється й на інші субстантивовані займенникові прикметники (наприклад, **той**)⁵ та субстантивовані власне прикметники (наприклад, **мале, велике, старе, убоге** тощо).

Зазначений мовний факт зафіксований у розділі «Займенник» (автор — І. Матвіяс) академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» (1969), де зазначено, що «займенники **кожний, усякий** можуть уживатися в формі середнього роду, хоч особи, що узагальнюються цими займенниками, бувають чоловічого і жіночого роду: *Бігають Петро і Ория, кожне з півбулкою у руках* (П. Мирний); *А що ж, панове, —*

⁴ У цитатах збережено орфографію оригіналу.

⁵ Цю традицію спостерігаємо у прислів'ях і приказках, напр.: *Яке брело, таке й стріло. Яке їхало, таке й здибало* [4: 774].

пан мовляє, — нічого не робив!.. Мене **усяке** добре знає! Суддею був, для себе жив... (Л. Глібов)» [35: 293].

У нашій статті [6: 77] наведено численні приклади, що підтверджують зазначені вище рекомендації О. Курило та М. Сулими. Додамо кілька прикладів з української літератури до початку українізації:

- *І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, **усяке** зараз домислялось, куди вони простують* (П. Куліш «Чорна Рада») [22 I: 38];

- *Тут **кожне** бачитиме, що звела вас до купи неминуча потреба, що живете ви на віру, бо ніп не звінчає вчетверте!* (М. Коцюбинський «На віру») [21 I: 65];

- — *То хіба **жодне** з нас не буде йти серединою стежки. Грудю зле йти! — Ще й ослабнеш з того!* — сказав він із здержуванним усміхом, і вона усміхнулася (О. Кобилянська «Земля») [17 II: 73];

- *А **кожне** знає, що коли у людини заведеться багато грошей, то не тільки йому кортить погуляти, нічого путнього не робити, але ж хочеться ще бути принаймні бодай зокола паном!* (В. Королів-Старий «Злидні») [20: 64].

Подано приклади такого вживання з творів класиків української літератури доби українізації:

- *Весела робота — це втіха і мета життя. Коли **кожне** знає, куди прикласти своїх рук, як каменяр знає, куди ляже кожний камінець у стіні, — як радісно тоді жити і як жваво підносяться людські будівлі!* (Ю. Яновський «Майстер корабля») [43 II: 112];

- *І от вони зараз такі близькі йому і між собою, такі прості й спізнаєні, а за мить підуть **кожне** в свій дім, у свою любов, у свої думки, в свої нахили, в свої розумності й дурниці* (В. Підмогильний «Місто») [26: 518];

та повоєнної української літератури:

- *Скільки мені цей безхозний собор нервів коштує... **Кожне** глузує, розігрує, ти ж чув! Вигадав, каже, потьомкінську штучку!* (О. Гончар «Собор») [10 VII: 81];

- *Коли проходили парочку, заляклу в поцілункові, обоє вдали, ніби нічого не помітили, і далі йшли, мов чужі, **кожне** по своєму боці шосе, і мовчали вперто й затято, неначе вороги* (П. Загребельний «Диво») [15 II: 21];

- *Тітка, насупившись, мовчить, і **жодне** з людей не усміхається на жарт...* (Є. Гуцало «Голодомор») [11 II: 406].

На цю характерну рису вживання займенникових іменників **кожне**, **усяке**, **жодне** в українській мові можна натрапити й у творах сучасних письменників. Напр.:

- *...на всіх простінках і склепіннях так само мовчали бляклі, розмиті віками жінки й чоловіки, і **кожне** мало ті самі нетутешні, набряклі еклезіастівським смутком всевідання очі* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [14: 20];

- *Це так **усяке** прийде в хату й зачне забирать усе, що йому понаравиця...* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [14: 690];

- *...упритомнивши собі, що **жодне** з них двох так і не спитало в другого справжнього імени...* (О. Забужко «Музей покинутих секретів») [14: 229];

- Але найдивніше у всьому цьому те, що ми всі, ні, краще сказати, **кожне** з нас, одного разу й собі викине подібну штуку і стане мерцем (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів») [1: 195];
- А в мене самих тільки братів та сестер дев'ятеро. І **кожне** ходить у заручниках (В. Шкляр. «Залишенець») [42: 165].

Зазначене слововживання фіксуємо й у фахових текстах доби українізації. Зокрема, у своєму підручнику М. Наконечний писав: «**Кожне** із нас повинне усвідомити собі, що, як для нашого письма „годитця”, „б'єця”... — то недозволєнні правописні помилки, отак, з другого боку, для живої мови вимова: б'єт^б-ся, качеч-ці... — річ геть недопустима» [24: 214]. А О. Курило зазначала: «Кожний бо суб'єкт не тільки пасивно сприймає, а і творить мову. Але в цій творчості сваволі не може бути, і своє, індивідуальне **кожне** мусить підганяти під віками збережену підставу, щоб підійти під мислі народові» [23: 214].

В укладеному ще за радянських часів словнику [4: 387] чітко пояснено, як треба вживати займенникових іменників **кожне, кожний (кожен), кожна**: Каждый из нас — (обобщенное) **кожне** з нас; (ч. р.) **кожний (кожен)** з нас; (ж. р.) **кожна** з нас.

Зазначене традиційне слововживання частково залишилося в живій мові, бо навіть на інтернет-форумах та в блогах де-не-де можна побачити такі конструкції, їх численні приклади наведено в [6: 77]. Додамо ще приклади з інтернетівських видань: *17.09.2012 завершила роботу мандрівна виставка «Кожне має право знати свої права»* (сайт «Чернігівський монітор» (<http://monitor.cn.ua/ua/education/7789>)); *У Різдвяній Академії є курси не тільки для мам. Важливим елементом Різдва вважаються ясла, але не кожне знає, як їх правильно збудувати і розставити фігурки: Христа, діви Марії та інших. Представники локального товариства, що займається будівництвом різдвяних ясел, пропонують чоловікам відповідні курси.* (сайт Deutsche Welle <http://www.dw.de/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B4%D0%B2%D1%8F%D0%BD%D0%B0%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F-%D0%B2-%D1%82%D1%80%D1%96%D1%94%D1%80%D1%96/a-3011202>); *...звичайно, Клаудія та Марко часом сваряться, то він, то вона може кинути не подумавши якесь слово, та й кожне має свої примхи.* (<http://ped.sumy.ua/2012/05/skladovi-zdorovoi-psixiki/>).

Отже, коли йдеться про осіб обох статей або людей взагалі, українських займенникових іменників **кожний, усякий (всякий), жодний** правильно вживати у формі середнього (ніякого) роду (табл. 1), тобто **кожне, усяке (всяке), жодне**.

Чи надає стилістичного забарвлення вживання форм *кожне, усяке (всяке), жодне* ?

Дехто вважає, що вживання форм середнього (ніякого) роду **кожне, усяке (всяке), жодне** надає текстові зниженого стилістичного забарвлення, що не властиво фаховим текстам, зокрема законодавчим актам. Така думка хибна. Справді, «раз-у-раз народня українська мова вживає

ніякого роду, щоб підкреслити якийсь почуття взагалі до котроїсь особи; це може бути і симпатія і антипатія, а з контексту, звичайно, буває видно, що саме хочуть виявити ніяким родом. У письменницькій українській мові ніякий рід із таким значінням так само не абияк поширений, хоч і рідший, ніж у народній фразі» [34: 16], проте це стосується зовсім інших контекстів. Як зазначав О. Пономарів, «підкреслено негативного (іронічного, сатиричного) забарвлення набувають форми середнього роду, коли вони **контрастують з одночасно застосовуваними** до тієї самої особи категоріями чоловічого або жіночого роду» [27: 147]. Те саме стосується і підкреслювання середнім (ніяким) родом почуттів симпатії (ніжності, пестливості) до дорослих осіб або малих дітей певної статі. Саме такий контраст демонструють численні приклади, наведені в [23: 156; 27: 146–147; 34: 16–17].

Отже, негативної чи позитивної оцінки певній реалії надає не сама форма середнього (ніякого) роду, а чергування родових форм, протиставлення їх [36: 275]. Проте такого контрасту ми не спостерігаємо у використанні узагальнено-дистрибутивних займенникових іменників **кожне, усяке (всяке), жодне**, бо їх уживають не стосовно однієї особи певної статі, а щоб поширити узагальнення на певну множину осіб обох статей (жінок і чоловіків), вирізняючи окрему особу з цієї множини.

Оскільки вживання форм середнього (ніякого) роду **кожне, усяке (всяке), жодне** не надає тексту негативного чи позитивного стилістичного забарвлення, то це уможливорює широке вживання їх не лише в художніх, а й у фахових текстах, зокрема в законодавчих актах.

Порівняння норм уживання займенникових іменників в українській та російській літературних мовах

У російській академічній граматиці *всякий* і *каждый* не належать до займенникових іменників (рос. *местоимение-существительное*), їх уважають займенниковими прикметниками (рос. *местоименное прилагательное, местоимение-прилагательное*), що їх, подібно до інших прикметників, іноді вживають в іменниковому значенні особи [30: 239, 531, 540, 542; 41: 495]. Причому російських займенників *каждый* і *всякий* стосовно людей уживають лише в чоловічому або жіночому роді [2 III: 311, VII: 536]. Коли ж ідеться про людину взагалі незалежно від її статі — лише в чоловічому, напр.: *И, кого ни встретит, всякий Долго-долго смотрит вслед* (А. Твардовский «Страна Муравия») [2 III: 311]; *Я нужен всем и каждому, И каждый нужен мне* (Лебедев-Кумач «Моя страна») [32 V: 652]; *Все понимали, что наступил поворотный день в жизни колхоза, но каждый по своему думал о будущем* (Николаева «Жатва») [2 VII: 536]. Жіночого роду вживають лише стосовно жінок: *Я догадался, что они нарочно взяли каждая не свою роль* (А. Грибоедов «Студент») [2 VII: 536]; *Теперь у всякого и у всякой свой угол есть, хоть маленький, да особый* (И. Гончаров «Обрыв», ч. 1, глава 8) [32 II: 899]; *О, милые гости, клянусь, что каждый и каждая из вас умнее Вольтера, чувствительнее Руссо, не-*

сравненно обольстительнее Алкивиада, Дон-Жуана, Лукреций, Джульет и Беатричей! (Ф. Достоевский. «Золотой век в кармане») [12].

Російський займенник **всякий** має два іменникові значення: перше — нейтральне «Каждый, любой человек» і друге — розмовне «Разг. О человеке, не заслуживающем внимания, не пользующимся авторитетом: Будет мне тут указывать всякий! Ходят тут всякие!» [3: 163]. На відміну від російської мови, українське **всякий** так не вживають [33 I: 771], а відповідниками другого розмовного презирливого значення рос. **всякий** є такі: **леда-хто, ледь-хто, ледай-хто, ляда-хто, абі-хто**, що проілюстровано такими прикладами: *Нехай мені леда-дурень в личко не цілує. Побіти, то й абі-хто знайдеться — от інше діло пожалувати. Жінка має право вимагати розлучного листа за леда-слово* (Леся Українка) [29 I: 125]. Російське *Полюби меня в черне, а в красне и всякий полюбит* українською має бути так: *Полюби мене в сажному, а в білому й абі-хто полюбить* [29 II вип. 1: 351].

Відмінність у вживанні названих займенникових іменників в українській та російській мовах наочно підтверджує порівняння оригінального російського тексту «Ночь перед Рождеством» М. Гоголя [9: 201–243] з його українським перекладом «Ніч проти Різдва» М. Рильського [8] та «Конек-Горбунок» П. Єршова [13] з його українським перекладом «Горбоконики» [28 V: 370–430] так само М. Рильського (табл. 2).

Уживання займенникових іменників у перекладах міжнародних та європейських документів з прав людини, у Конституції та в інших законодавчих актах України

В англійських текстах «Загальної декларації прав людини», прийнятої резолюцією Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10.12.1948, «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права», ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.73 № 2148-VIII та європейської «Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод», ратифікованої Законом № 475/97-ВР від 17.07.97, суб'єкта прав людини та фундаментальних свобод переважно передано займенником **everyone**. У деяких статтях Пакту щодо прав заарештованих, затриманих, позбавлених волі вжито займенника **anyone**, тоді як у таких самих статтях Декларації та Конвенції — займенника **everyone**. Щоб передати значення, що жодна особа не може бути суб'єктом чи об'єктом певних дій, уживають займенника **no one**. Усі ці займенники в англійській мові не мають граматичного значення роду, і тому вони позначають кожну особу незалежно від статі з усього загалу людей або з певної групи.

У російських перекладах Декларації та Пакту **everyone** перекладено переважно словосполученням **каждый человек**, тоді як у певних статтях Пакту та й в усіх статтях Конвенції, щоб забезпечити адекватність оригіналу, ужито субстантивованого займенникового прикметника **каждый**. Аналогічно перекладено російською ті статті Пакту, де в англійській ужито **anyone**. Такий природний для російської мови переклад, на жаль, беззастережно перенесено на український ґрунт [7: 111–113]. Зокрема, тільки форму

Таблиця 2. Порівняння текстів російських творів з їхніми українськими перекладами М. Рильського

Оригінальний російський текст	Переклад М. Рильського
Н.В. Гоголь «Ночь перед Рождеством»	М. Гоголь «Ніч проти Різдва»
<i>Таким-то образом, как только чорт спрятал в карман свой месяц, вдруг по всему миру сделалось так темно, что не всякой бы нашел дорогу к шинку, не только к дьяку [9: 204].</i>	<i>Таким от побитом, скоро чортяка сховав до кешені своєї місяця, враз по всьому світу зробилося так темно, що не кожне знайшло б дорогу й до шинку, не то що до дяка [8: 7].</i>
<i>Солоха кланялась каждому, и каждый думал, что она кланяется ему одному [9: 211].</i>	<i>Солоха вклонялася кожному, і кожне думало, що то йому самому [8: 15].</i>
<i>Не прошло нескольких дней после прибытия его в село, как все уже узнали, что он знахарь [9: 222].</i>	<i>Не минуло й тижнів кілька, як прибув він до села, а всяке вже знало, що він характерник [8: 28].</i>
<i>Плетня видны были только одни остатки, потому что всякой, выходявший из дому, никогда не брал палки для собак в надежде, что будет проходить мимо кумова огорода и выдернет любую из его плетня [9: 228].</i>	<i>З ліси тільки рештки бовваніли, бо ж усяке, як рушало з дому, ніколи не брало дрючка од собак, надіючися, що йшовши побіля кумового города і висмиче собі якого схоче з його ліси [8: 35].</i>
П.П. Ершов «Конек-Горбунок»	П. Ершов «Горбокони́к»
<i>У Ивана красных платьев, Красных шапок, сапогов Чуть не десять коробов; Ест он сладко, спит он столько, Что раздолье, да и только! [13: 42–43].</i>	<i>Носить одяг він шовковий, Шиті золотом шапки Ще й на рипах чобітки; Їсть він тільки мед та сало,— Кожне б жити так бажало! [28 V: 388].</i>

чоловічого роду субстантивованого займенника **кожен** використано у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [19]. Напр.: **Кожен** має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); **Кожен** має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43); **Кожен** має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43).

В українськомовної людини постає природне питання, хто ж в Україні є суб'єктом зазначених прав? Про такі вирази С. Караванський писав: «Цей вираз зупиняє читача і змушує звертатися до російської мови за поясненням» [16: 191], бо розробники калькували російський стиль викладання, що ґрунтується на вживанні займенників чоловічого роду.

Особливо пікантну помилку щодо роду демонструє стаття 51: **Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.** Перше речення чітко визначає, що йдеться про людей традиційної сексуальної орієнтації — жінку та чоловіка, а не про сексуальні меншини. Проте наступне речення, зокрема словосполука **кожен із подружжя**, нібито свідчить про зворотне. У цій

Таблиця 3. Офіційний український переклад європейської
«Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод»

Англомовний текст	Офіційний український переклад
1. <i>Everyone has the right</i> [44: ст. 5.1, 8.1, 9.1, 10.1].	<i>Кожен має право</i> [18: ст. 5.1, 8.1, 9.1, 10.1].
2. <i>Everyone who has been the victim of arrest or detention</i> [44: ст. 5.5].	<i>Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, ...</i> [18: ст. 5.5].
3. <i>Everyone who is deprived of his liberty by arrest or detention</i> [44: ст. 5.4].	<i>Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, ...</i> [18: ст. 5.4].

статті С. Караванський запропонував так викласти друге речення: *Він і вона мають рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї* [16: 191]. Не заперечуючи цього варіанта, від себе запропонуємо *Кожне з подружжя...*, що, гадаємо, стане у пригоді й для ст. 56 Сімейного кодексу [31].

Займенник чоловічого роду *кожен* замість *кожне* вжито і в офіційному українському перекладі Конвенції (табл. 3). Правильно писати: *Кожне має право; Кожне, що стало жертвою арешту або затримання...; Кожне, що його позбавлено волі внаслідок арешту або затримання...* [7: 112–113].

У російських та українських версіях Декларації, Пакту та Конвенції англійського займенника *no one* перекладено займенниками *нікто* та *ніхто* відповідно. Так само займенника *нікто* вжито в Конституції України [19] у заперечно-узагальнювальних конструкціях, напр.: *Ніхто не може узурпувати державну владу* (ст. 5). Проте в тексті Сімейного кодексу [31] паралельно вжито займенників-синонімів *нікто* та *жодний*, напр.: *Якщо після досягнення повноліття найстаршою дитиною нікто з батьків не звернувся до суду з позовом...* (ст. 183) та *Якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку...* (ст. 161). З огляду на викладене вище в останньому прикладі треба вживати *жодне з батьків*, оскільки йдеться про збірне поняття *батьки* зі значенням «батько й мати стосовно до своїх дітей» [33 I: 112].

Нам не відомі законодавчі акти України, що містять займенниковий іменник *всякий*, бо законодавець зазвичай уживає його синоніма *кожний*. Можливо, це пов'язано із впливом російської мови, де, як зазначено вище, займенник *всякий* має також негативне значення. Проте, на нашу думку, цього займенника можна використати для перекладання англомовних документів, де є займенники *everyone* та *anyone*: перший перекладаємо як *кожне*, а другий — як *усяке (всяке)* або *будь-хто*. Оскільки *кожне* і *усяке (всяке)*, *будь-хто* не є повними синонімами, то це дасть змогу зберегти в перекладі певні нюанси, властиві англомовному тексту, бо *anyone* так само, як і *усяке (всяке)*, *будь-хто*, має певний відтінок неокресленості й невизначеності особи («немає значення, байдуже хто»), тоді як *everyone* і *кожне* позначають узятую окремо одну

особу з певної групи чи з усіх людей. Порівняймо два близькі за значенням, але не тотожні речення: **Кожне** має право... і **Будь-хто** має право... У законодавчих актах надають перевагу конструкції із займенником **кожне**, бо він не має відтінку неокресленості й невизначеності особи.

Пари займенникових іменників **ніхто** і **жодне** та **будь-хто** і **усяке** (**всяке**) можна вважати повними синонімами й відповідно паралельно вживати. Проте між ними є певна граматична відмінність: **ніхто** і **будь-хто** — це власне займенникові іменники, тоді як **жодне** й **усяке** (**всяке**) — субстантивовані займенникові прикметники. Можливо саме через це в законодавчих актах переважає власне займенниковий іменник **ніхто**.

ВИСНОВКИ.

1. З огляду на історично сформовану норму і традицію української літературної мови треба вживати займенникових іменників середнього (ніякого) роду **кожне**, **усяке** (**всяке**), **жодне** в контекстах, де йдеться одночасно про осіб обох статей, що відповідає принципу гендерної толерантності.

2. Займенникові іменники середнього (ніякого) роду **кожне**, **усяке** (**всяке**), **жодне** не змінюють стилістичної нейтральності тексту, що дає змогу широко вживати їх не лише в художніх, а й у фахових текстах, зокрема в законодавчих актах.

3. На цю норму української літературної мови треба зважати, перекладаючи англійські фахові тексти, зокрема міжнародні та європейські документи з прав людини. Зокрема, стверджувально-узагальнювального займенникового іменника **кожне** як відповідника англійського займенника **everyone** потрібно вживати у конструкціях, що визначають права, свободи та обов'язки людини незалежно від її статі. Як відповідника англійського займенника **no one** слід вживати заперечно-узагальнювальних займенникових іменників **ніхто** чи **жодне**, що є повними синонімами. Англійські займенники **everyone** та **no one** і українські **кожне** та **ніхто** (**жодне**) — антоніми.

4. З огляду на критерій відповідності лексичного значення терміна позначеному ним поняттю [37: п. Г.2, Г.2.2] вилучений 1933 року термін **ніякий рід** є прозорішим за термін **середній рід**, тому пропонуємо повернути його до активного українського вжитку як синонім до чинного терміна **середній рід**.

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : Роман / Юрій Андрухович. — Х. : Книжк. Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. — 288 с.
2. Большой академический словарь русского языка / Гл. ред. К.С. Горбачевич ; Рос. акад. наук, Ин-т лингвист. исслед. — М. ; СПб. : Наука, 2004–2010. — Т. 1 — Т. 14 (А — Отырьть).
3. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. — СПб.: Норинт, 2001. — 1536 с.
4. Вирган І.О. Російсько-український словник сталих виразів / І.О. Вирган, М.М. Пилинська. — Х. : Прапор, 2002. — 864 с.
5. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; [за ред. Івана Вихованця]. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.

6. Гінзбург М. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати / Михайло Гінзбург // Українознавчий альманах. — К. ; Мелітополь, 2012. — Вип. 9. — С. 75–83. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ukrain/2012_9/ginzburh.pdf
7. Гінзбург М. Як перекладати англомовні фахові тексти українською з погляду гендерної толерантності / Михайло Гінзбург // Фаховий та художній переклад : теорія, методологія, практика : матер. доп. VI Міжнарод. наук.-практ. конф. 5–6 квітня 2013 р. [за заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.І. Сидоренка]. — К. : Агра Медіа Груп, 2013. — С. 109–114.
8. Гоголь М. Ніч проти Різдва. З малюнками / М. Гоголь ; [перекл. М. Рильського]. — К. : Книгоспілка, [1929]. — 56 с.
9. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений / Н.В. Гоголь ; Гл. ред. Н.А. Мещеряков. — Т. 1. — Ганц Кюхельгартен. Вечера на хуторе близ Диканьки. — М. : Изд-во АН СССР, 1940. — 556 с.
10. Гончар О. Твори : в 7 т. / Олесь Гончар. — К. : Дніпро, 1987–1988.
11. Гуцало Є. Твори : в 5 т. / Євген Гуцало. — К. : Дніпро, 1996–1997.
12. Достоевский Ф.М. Собрание сочинений : в 15 т. / Ф.М. Достоевский. — Л. : «Наука», Ленинград. отд., 1988–1996. — Т. 13. — Дневник писателя. 1876. — С. 13. — Режим доступу: <http://rvb.ru/dostoevski/01text/vol13/130.htm>
13. Ершов П. П. Конёк-горбунок : русская сказка в трёх частях / П.П. Ершов. — М. : Детгиз, 1960. — 128 с.
14. Забужко Оксана. Музей покинутих секретів : Роман. — К. : Спадщина, 2012. — 832 с.
15. Загребельний П. Твори : в 6 т. / Павло Загребельний. — К. : Дніпро, 1979–1981.
16. Караванський С. Секрети української мови / Святослав Караванський. — 2-ге розшир. вид. — Львів : БаК, 2009. — 344 с.
17. Кобилянська О. Твори : в 2 т. / Ольга Кобилянська. — К. : Дніпро, 1988.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 // Офіційний вісник України, 2006. — № 93. — С. 437–469. — Офіційний переклад, що його затвердило МЗС України 27.01.2006 — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
19. Конституція України: Прийнята 28.06.1996 (зі змінами згідно із Законом України від 01.02.2011 № 2952-VI). — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
20. Королів-Старий В. Нечиста сила : казки / Василь Королів-Старий. — К. : Веселка, 1990. — 156 с.
21. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / Михайло Коцюбинський. — К. : Наук. думка, 1973–1975.
22. Куліш П. Твори : в 2 т. / Пантелеймон Куліш. — К. : Наук. думка, 1994. — Т. 1 — 752 с.; Т. 2 — 768 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.)
23. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 303 с. (передрук видання 1925 р.)
24. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис український / М. Наконечний. — Х. : Рух, [1928]. — 240, 24 с. — (Б-ка українознавства).
25. Огієнко І. Наша літературна мова / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик]. — К. : Наша культура і наука, 2011. — 356 с. — (Бібліотечна серія Фондації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 9).
26. Підмогильний В. Третя революція : Оповідання, повісті, роман / Валер'ян Підмогильний ; [Передм. упоряд. С.І. Луций]. — К. : Укр. письменник, 2012. — 620 с.
27. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови : Підручник / О.Д. Пономарів. — К. : Либідь, 1992. — 248 с.
28. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. / Максим Рильський. — К. : Наук. думка, 1983 — 1990.
29. Російсько-український словник : у 4 т. [Гол. ред. А.Е. Кримський]. — К. : Червоний шлях, 1924. — Т. 1 (А–Ж) — 290 с. ; — К. : ДВУ, 1929. — Т. 2. — Вип. 1 (З–К). — 392 с. ; — Х. : УРЕ, 1932. — Вип. 2 (Л–Намыкывать). — С. 393–724 ; — Х. : УРЕ, 1933. — Вип. 3 (Намыл–Нять). — С. 725–1056.
30. Русская грамматика. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). — М. : Наука, 1980. — 784 с.

31. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III (з останніми змінами згідно із Законом України від 12.01.2012 № 4314-VI)
32. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз. — М. ; Л. : Наука, 1950–1965.
33. Словник української мови: в 11 т. / Ред. кол. І. К. Білодід та ін. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
34. Сулима М. Українська фраза : коротенькі начерки : Посібник та підручник для профшкіл і педвузів, держкурсів українознавства і роб. бібліотек учителя установ Соцвуху / М. Сулима ; Укрлікнеп при УПО НКО УСРР. — Х. : Рух, [1928]. — 97 с. — (Бібліотека українознавства) — Режим доступу : <http://r2u.org.ua/node/186>
35. Сучасна українська літературна мова. Морфологія [За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1969. — 584 с.
36. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика [За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1973. — 588 с.
37. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2009. — К. : Держспоживстандарт України, 2010. — IV, 31 с. — (Національний стандарт України)
38. Труб В. Про гендерні особливості деяких частин мови / Труб Володимир // UCRAINICA II. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. I. Část. Sborník článků. 3. Olomoucké sympozium ukrajinistů. 24–26. srpna 2006. — Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. — С. 281–291. — Режим доступу: http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/Věda/AUPO/AUPO_Philologica_89_Ucrainica_II_1._dil_.pdf
39. Український правопис / Народний комісаріат освіти УСРР. — Х. : Радянська школа, 1933. — 95 с.
40. Український правопис / У.С.Р.Р. Народний комісаріат освіти. — Х. : Держ. вид-во України, 1929. — 103 с.
41. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов ; [Под ред., с предисл. и коммент. Е.С. Истриной ; Вступ. ст. Е.В. Клобукова]. — Изд. 5-е. — М. : Изд-во ЛКИ, 2011. — 624 с. (Лингвистическое наследие XX века.)
42. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон / Василь Шкляр. — Х. : Книжк. клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. — 384 с.
43. Яновський Ю. Твори : в 5 т. / Юрій Яновський. — К. : Дніпро, 1982–1983.
44. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // Done at Rome this 4th day of November 1950. — Офіційний текст Ради Європи. — Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>

Статтю отримано 10.10.2013.

Повторне редагування 12.03.2014.

Mykhailo Ginzburg

Kharkiv

GENDER-RELATED PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN PRONOMINAL NOUNS *KOZHNYI, USIAKYI, ZHODNYI*

The article deals with the Ukrainian usage traditions of some pronominal nouns in the neuter gender in context when the question is about a person irrespective of being women or men. This word usage is proved by examples from the classics and the modern Ukrainian literature and from the professional texts in the Ukrainization period. The norm difference in the using of some pronominal nouns in Ukraine and Russia is shown by comparison of works some Russian writers with their Maksym Rylskyi's Ukrainian translations. The necessity of implementation of this norm in the modern Ukrainian legal texts, its importance for the proper conclusions and understanding of Ukrainian legislative acts and translations of the International human rights instruments, is proved.

Key words: pronominal noun, the grammatical category of gender, neuter, literary norm.

**До 200-річчя
від дня
народження
Тараса
Шевченка**

Світлана Єрмоленко
Філософія мови Тараса Шевченка **3**

Дослідження

Ніна Клименко
Фразеологізми — визначники часу: паралелі
та відмінності в українській і новогрецькій мовах **19**

Марія Брус
Фемінітиви-грецизми в історії української мови **35**

Іван Матвіяс
Регіональні риси в мові творів Павла Грабовського **46**

Жанна Марфіна
Етнолінгвокультурний зміст українських паремій
з компонентом 'спорідненість' **51**

Марія Ріпей
Редакторська правка науково-технічного тексту **61**

Наталія Лозова
Особливості морфологічного термінотворення назв
суб'єктів культурної діяльності в когнітосфері українського
законодавства **68**

Інна Шматко
Полісемія в українській бджільницькій термінології **75**

Людмила Коваль
Міжривневі співвідношення предикативних форм на *-но, -то*
у функції головного компонента безособового речення **83**

Михайло Гінзбург
Про гендерні особливості займенникових іменників
кожний, усякий, жодний **94**

Ювілеї

Костянтин Голобородько, Олена Олексенко
У невинному русі (до 90-річчя від дня народження
С.І. Дорошенка) **107**

**Наукова
хроніка**

Галина Кобиринка, Ніна Яценко
Пленум Наукової ради "Українська мова" «Українська діалектна
лексикографія на тлі лексикологічних та лінгвогеографічних сту-
дій» (29 листопада 2013 року, Київ) **112**